

ИСТОРИЯ НА КНИГАТА
BOOK HISTORY

РУСКАТА КНИЖОВНА ИЗЛОЖБА, СЛАВЯНСКАТА КНИГА
И НЕОСЛАВЯНСКАТА ИДЕЯ В СОФИЯ ПРЕЗ 1910 Г.

Светлозар Елдъров

*Институт за балканистика с Център по тракология
Българска академия на науките*

Резюме: През 1910 г. българската столица София е домакин на Втория подготвителен славянски конгрес (събор). Това е важна проява на неославянското движение, чиято цел е да насърчи културното и икономическото сближение на славянските народи с по-далечна перспектива за политическо сътрудничество и интеграция на равноправна основа. Успоредно с работата на конгреса са организирани и други общославянски прояви, една от които е книжовната изложба, организирана от Министерството на външните работи на Русия. В статията подробно се разказва за подготовката, организацията и съдържанието на изложбата и нейното влияние върху културния живот в България.

Ключови думи: неославянско движение; България; Славянски конгрес (събор); Руска книжовна изложба

„Настъпват славянските дни в София. Дни на най-сладките трепети, които може да изпита българският народ. Защото България всецяло е рожба на идеята, която събира предстоящия конгрес – славянската идея.“ Така започва статията на известния навремето български журналист, общественик и политик Велчо Велчев, публикувана на 21 юни 1910 г. във в. „Ден“, независим ежедневник с многобройни читатели в столицата и провинцията (Den, № 2232). Неговият апотеоз на славянската идея тогава се споделя и от преобладаващата част на българската общественост. Конкретен повод за трепетното очакване е славянският конгрес, или по-точно Вторият славянски подготвителен събор, състоял се на 24–27 юни в българската столица като най-важната проява на неославянското движение след Първия събор в Прага през 1908 г.

Неославянското движение не бива да се бърка с панславизма от втората половина на XIX в. Неговата цел са културното и икономическото сближение на славянските народи с по-далечна перспектива за политическо

сътрудничество и интеграция, но на равноправна основа. Крайният резултат на неославизма би следвало да се прояви в реконструирането на славянската взаимност под формата на цивилизационна общност с достойно място в Европа и света (Gotovska-Hentse, 2008).

Успоредно с конгреса или след това текат и други общославянски прояви. На 21 юни започват работата си Деветият конгрес на славянските журналисти и Първата славянска лекарска конференция. На 24 юни е открит Първият събор на славянските пчелари. От 27 юни до 29 юни се провежда най-атраktivната славянска проява – Юнашко-соколският гимнастически събор. Със своите 4800 юнаци и соколи, т.е. спортисти гимнастици, той може да бъде приет за първата и единствена досега славянска олимпиада. Славянските планинари се изявяват с първото международно изкачване на Черни връх на 27 юни. На 28 юни заседава Първият конгрес на славянските юристи, от 6 до 9 юли се събират славянските книжари и книгоиздатели (Lazarova, Emilia, 1997).

Една съпътстваща културна проява продължава най-дълго и приковава вниманието на десетки хиляди столичани и хора от цялата страна. Това е Руската книжовна изложба, гастролирала в София от 25 юни до 12 юли 1910 г.

Въпросът за съдбата на славянската книга и славянското книгоразпространение е поставен още на Първия подготвителен събор в Прага през 1908 г. по инициатива на Дружеството на чешките книжари. Те предлагат да се изработят и установят общоприети норми за създаване на единен славянски книжен пазар и да се организира общославянско книжно изложение, подобно на немското в Лайпциг (Nikolov, 1910). В духа на живите възрожденски традиции дейците на славянското единство в България също възлагат големи надежди на книгата и книгоразпространението като средство за общение между националните култури. На този проблем обръща внимание Стилиян Чилингиров в статията „Направете достъп на славянската книга“, публикувана в специалния брой на сп. „Българска сбирка“ по случай предстоящия събор. „Преди да се сбlijим, трябва да се разберем – заявява авторът и в същия лапидарен стил изтъква значението на печатното слово. – А ще се разберем най-добре чрез книгата. Дайте простор на славянските автори из славянските земи, улеснете възможността да бъдат разбрани в оригинал, и славянското движение ще се обърне от лично в масово, народно. Чрез книгата само ще създадем икономическа, политическа и културна общност.“ (Chilingirov, 1910)

Същото убеждение споделят и членовете на Подготвителния комитет на Славянския събор в София. Той е учреден през есента на 1909 г. под председателството на проф. Стефан Савов Бобчев, който същевременно е председател на Славянското благотворително дружество, и обединява няколко десетки представители на различни творчески, професионални и национални институции в страната. През пролетта на 1910 г. той се обръща

към Главното управление на печата при Министерството на вътрешните работи в Петербург с молба организираната там изложба на руски печатни произведения да бъде представена и в София в дните на Славянския събор. Става въпрос за традиционното изложение на печатни произведения от цяла Русия, което от няколко години се провежда в Петербург. Молбата е посрещната благосклонно от началника на управлението А. В. Белграда и неговите по-високи началници. На 4 юни той свиква представителите на най-авторитетните руски издателски фирми, за да обсъдят заедно организацията и изпълнението на проекта. Присъстват общо 25 души, които постигат съгласие три издателства да изпратят в София свои самостоятелни представители (издателствата на А. А. Ситин, И. Д. Суворин и на „Селски вестник“), а останалите да участват колективно на принципа един представител на пет фирми.

На събрание на представителите на най-видните руски издателски фирми за главен комисар на бъдещата изложба в София е назначен Александър Александрович Башмаков. Роден е през 1858 г. в Одеса в семейство с дълбоки славянофилски традиции и името му се ползва с известност и авторитет в България. През 1881 г. той е секретар на Законодателната комисия по изработването на Органическия устав на Източна Румелия в Пловдив, а след приключването на нейната работа остава за още две години като пръв директор на Областната библиотека и музей. И след завръщането си в родината А. А. Башмаков не забравя България и българите. През 1899 г. обикаля Македония и публикува редица статии във вестници, които през 1903 г. излизат в книга със заглавие „Письма о Болгарии и Македонии“ като страстна защита на българската кауза (Eldarov, 2009).

Главният комисар на Руската книжовна изложба в София е асистиран в своята мисия от трима помощници, сред които изпъква името на друг известен навремето българофил – хърватина Крунослав Херуц. Още като студент в Загребския университет в края на 70-те и началото на 80-те години на XIX в. той завързва тесни връзки с българските студенти и ученици в Загреб. През пролетта на 1885 г. се озовава в България като политически емигрант, преследван от австро-унгарските власти за своите идеи и прояви. Това го прави свидетел на Съединението на Княжество България и Източна Румелия и на последвалите драматични събития от българската история, които той внимателно следи и подробно отразява като извънреден дописник на авторитетни хърватски вестници. Веднага след избухването на Сръбско-българската война Крунослав Херуц постъпва като доброволец в четата на капитан Коста Паница и изминава с нея целия боен път от София до Пирот. През 1886 г. се установява в Санкт Петербург, където се отдава на своята най-голяма любов – славянската книга, книгоиздаване и книгоразпространение. Именно заради своя уникален опит в славянския книжен обмен той е избран за помощник, а на практика – за дясна ръка на главния комисар на Руската книжовна изложба в София (Eldarov, 2005).

Подготовка за предстоящата книжовна изложба започва и от българска страна. В София е учреден специален комитет под председателството на проф. Любомир Милетич. По негова молба правителството разпорежда книгите и другите материали да се превозят безплатно по българските железници (*Dnevnik*, № 2815).

Предстоящото откриване на Руската книжовна изложба в София привлича вниманието на българската общественост. Вестниците започват да подгръват любителите на руската книжнина от началото на юни. Пръв за предстоящото културно събитие съобщава в „Дневник“, като дава някои подробности за подготовката в България и Русия (*Dnevnik*, № 2813). Не закъснява да се включи и в „Вечерна поща“ със статия със заглавие „Голяма руска книжовна изложба“ (*Vecherna poshta*, № 3138). След него и в „Ден“ съобщава подробности за „грандиозната изложба на руски печатни издания“, съобщени лично от С. С. Бобчев (*Den*, № 2222). С по-кратки съобщения в хрониките си се отчитат и другите вестници. Във всеки случай през месец юни 1910 г. почти няма ден, в който българският читател да не научи някоя новина за Руската книжовна изложба.

Първият транспорт с руски книги пристига в София на 17 юни, четвъртък, придружен от Крунослав Херуц. Върху него и помощниците му пада отговорността за подреждането и украсяването на помещенията в Девическата гимназия, тогава на ул. „Алабинска“, предназначени за изложбата. Работата навлиза в последната си фаза, когато пристига и вторият транспорт с главния комисар А. А. Башмаков (*Den*, № 2230; *Vecherna poshta*, № 3147).

Руската книжовна изложба е открита на 25 юни. Още в ранната утрин дворът на Девическата гимназия се изпълва с делегати и гости на Славянския събор, университетски професори, писатели, журналисти, книгоиздатели, учители или обикновени любители на руската литература. След църковния обред по освещаването, извършен от Софийския митрополит Партений, следват официални слова и изложбата отваря врата за своите първи посетители. На другия ден столичните вестници се изпълват със суперлативи за събитието. Похвалите и възхищенията не са плод на домакинска любезност, а на обективна оценка за видяното. Всъщност това е първото книжовно изложение в България. Българите вече имат богат опит с ежегодното Промислено изложение в Пловдив, организирано от началото на 90-те години на XIX в., познават и други стопански изложения в Европа, но сега за пръв път се срещат с такава мащабна книжовна изложба, без която при това действаща също като базар или панаир на книгата (*Dnevnik*, № 2832; *Vecherna poshta*, № 3153; *Mir*, № 3001; *Pryaporets*, № 166).

Руската книжовна изложба действително е впечатляваща. В Девическата гимназия са разположени три отдела: научно-статистическият, който съдържа над 50 хиляди специализирани издания; отделът с таблици и картограми за развитието на печатното дело в Русия; първият художествен

отдел с продукцията на руските държавни и земски издателства. Тъй като площта не достига, в съседната сграда е изложен вторият художествен отдел, представящ частните издателства и фирми, както и така нареченият „книжен склад“, всъщност базар за продажба на едро и дребно. Входът на изложбата е безплатен, а всеки посетител получава пътеводител, който да го ориентира в неவிжданото дотогава книжовно богатство (Den, № 2232; Dnevnik, № 2832).

Освен културно събитие за столичани Руската книжовна изложба в София е нагледно доказателство за възможностите на книгата и книгоразпространението като могъщо средство за опознаване и сближаване на славянските народи. Неслучайно този въпрос е включен в дневния ред на Славянския събор още в първото работно заседание на 23 юни, проведено в Софийския университет. Изнесени са няколко реферата, приети са конкретни резолюции за поощряване на славянския книжовен обмен (Burilkov, D., 2010).

В края на юни славянските тържества в София утихват, но Руската книжовна изложба остава, тъй като по първоначалния замисъл е трябвало да дочака откриването на конгреса на българските учители. Всъщност именно сега започва работата по една не по-маловажна задача – поставянето на руско-българската книжна търговия на нови основи.

На 6 юли по инициатива на уредниците на книжовната изложба е свикано събрание на руски и български дейци по печата, към които се присъединяват и някои сръбски и хърватски гости. Конференцията продължава три дни и заседава в Дирекцията по печата. Изнесени са няколко реферата върху различни аспекти от развитието на книжната търговия между Русия и България, както и с другите балкански славянски страни. В последния ден на конференцията са приети няколко резолюции по конкретни проблеми и е избрана комисия за тяхното практическо осъществяване под председателството на Иван Евстратиев Гешов, председател на Българското книжовно дружество (Slavyanski sabor, 1910).

Руската книжовна изложба е закрыта на 12 юли вечерта. На тържеството присъстват членовете на руския и българския комитет по нейното уреждане. За 18-те дни на своето съществуване тя е посетена от над 30 000 души, привлечени от неவிжданото книжовно богатство и улеснени от безплатния вход. Изложбата поставя началото и на нов етап в развитието на книжната търговия между България и Русия. Още в София издателствата разпродават почти цялата си стока, направени са няколкокостотин крупни поръчки, отговорено е на стотици библиографски запитвания. Именно в това повечето издатели, книжари, учени, писатели, журналисти и обикновени читатели виждат най-голямата полза от изложбата. Тяхното мнение е обобщено от Велчо Велчев, който в голяма статия за Руската книжовна изложба, публикувана на челно място във в. „Ден“, оценява значението ѝ преди всичко в перспективата за развитието на книжната търговия между Русия и България (Velchev, 1910).

Руската книжовна изложба в българската столица не остава без следа. Само след няколко месеца, на 14 ноември 1910 г., в София е открита първата руска книжарница в България, която е първа и на Балканите. Тя е основана от видните руски книгоиздатели Ситин и Суворин със съдействието на комисията начело с И. Е. Гешов. Книжарницата се помещава в центъра на столицата, на ъгъла на улиците „Търговска“ и „Лега“. Неин управител е руснакът Иван Иванич Томичев, упълномощен от двете книгоиздателски фирми. Тържественото откриване на книжарницата отново събира най-авторитетните протагонисти на отшумелите славянски тържества. Никой от ораторите не пропуска да припомни значението на Руската книжовна изложба за това събитие. Най-добре го казва проф. Л. Милетич, според когото именно книгите от бившата изложба служат като „ядка“ за основаването на новата книжарница (Den, № 2275, № 2276; Mir, № 3139).

Само след три години с Междусъюзническата война, а скоро след това и с Първата световна, славянската идея е изтръгната от ръцете на творците и интелектуалците, т.е. от хората на духа и интелекта, и с нея е злоупотребено от политиците и военните, т.е. от хората на властта и силата. Така е ставало и в по-късни епохи, а историческият опит учи, че същото се е случвало и с други идеи и идеологии. Оптимизмът на историята обаче също така учи, че духът и интелектът може временно да бъдат тъпкани и ограничени, но никога не може да бъдат подчинени и унищожени. Затова е важно да знаем и помним историческата роля на България, която с Кирило-Методиевото дело нерядко е била духовен лидер на славянството, а тази нейна мисия изпъква особено ярко именно по време на славянските дни в София през 1910 г. Неслучайно официалната значка на събора, проектирана и изработена от българските домакини, носи ликовете на славянските равноапостоли св. св. Кирил и Методий, а надписът ѝ всъщност интерпретира българския национален девиз: „В сговора е силата на славяните“, сиреч „Съединението прави силата“. Това си заслужава да се знае и помни!

ЛИТЕРАТУРА

Den, № 2232, 21 юни 1910.

Готовска-Хенце, Теодоричка. (2008). Неославизмът, българите и руската политика (1908–1912). Международна научна конференция „България и Русия между признателността и прагматизма“. Доклади. София, с. 217–231.

Лазарова, Емилия. (1997). Славянското движение в България. София, с. 156–169.

Николов, Георги. (1910). Славянски дни и събори. София, с. 8–12.

Чилингиров, Стилиян. (1910). Направете достъп на славянската книга. Българска сбирка, № 6, 384.

Елдьоров, Светлозар. (2009) Забравеният юбилей: 150 години от рождението на Александър Александрович Башмаков. Македонски преглед, № 4, с.129–142.

Елдъров, Светлозар. (2005). Нашият специален дописник съобщава. Хърватският кореспондент и доброволец Крунослав Херуц за България и българите. София: Военно издателство.

Дневник, № 2815, 10 юни 1910.

Дневник, № 2813, 8 юни 1910.

Вечерна поща, № 3138, 10 юни 1910.

Ден, № 2222, 11 юни 1910.

Ден, № 2230, 19 юни 1910.

Вечерна поща, № 3147, 19 юни 1910.

Дневник, № 2832, 27 юни 1910.

Вечерна поща, № 3153, 27 юни 1910.

Мир, № 3001, 27 юни 1910.

Пряпорец, № 166, 26 юни 1910.

Ден, № 2232, 26 юни 1910.

Дневник, № 2832, 27 юни 1910.

Бурилков, Д. (23 юни 1910). Мерки за повдигане на книжната търговия между славянските страни. **Дневник**, № 2828.

Славянски събор. (1910). Свобода, № 4 – 5, 132 – 139.

Велчев, Велко. (11 юли 1910). Руската книжовна изложба. **Ден**, № 2252.

Ден, № 2275, 14 ноември 1910; № 2276, 16 ноември 1910.

Мир, № 3139, 16 ноември 1910.

REFERENCE

Gotovska-Hentse, Teodorichka. (2008). Neoslavizmat, balgarite i ruskata politika (1908 – 1912). Mezhdunarodna nauchna konferentsia „Bulgaria i Rusia mezhdur priznatelnostta i pragmatizma“. Dokladi. Sofia, s. 217–231.

Lazarova, Emilia. (1997). Slavyanskoto dvizhenie v Bulgaria. Sofia, s. 156–169.

Nikolov, Georgi. (1910). Slavyanski dni i sabori. Sofia, s. 8–12.

Chilingirov, Stiliyan. (1910). Napravete dostap na slavyanskata kniga. Balgarska sbirka, № 6, 384.

Eldarov, Svetlozar. (2009) Zabraveniyat yubiley: 150 godini ot rozhdenieto na Aleksandar Aleksandrovich Bashmakov. Makedonski pregled, № 4, s. 129–142.

Eldarov, Svetlozar. (2005). Nashiyat spetsialen dopisnik saobshtava. Harvatskiyat korespondent i dobrovolets Krunoslav Heruts za Bulgaria i balgarite. Sofia: Voенно izdatelstvo. 29–142.

Dnevnik, № 2815, 10 yuni 1910.

Dnevnik, № 2813, 8 yuni 1910.

Vecherna poshta, № 3138, 10 yuni 1910.

Den, № 2222, 11 yuni 1910.

Den, № 2230, 19 yuni 1910;

Vecherna poshta, № 3147, 19 yuni 1910.

Dnevnik, № 2832, 27 yuni 1910.

Vecherna poshta, № 3153, 27 yuni 1910.

Mir, № 3001, 27 yuni 1910.

Pryaporets, № 166, 26 yuni 1910.

Den, № 2232, 26 yuni 1910.

Dnevnik, № 2832, 27 yuni 1910.

Burilkov, D. (23 juni 1910). Merki za povdigane na knizhnata targovia mezhdur slavyanskite strani. Dnevnik, № 2828.

Slavyanski sabor. (1910). Svoboda, № 4–5, 132–139.

Velchev, Velko. (11 juli 1910). Ruskata knizhovna izlozhba. Den, № 2252.

Den, № 2275, 14 noemvri 1910; № 2276, 16 noemvri 1910;

Mir, № 3139, 16 noemvri 1910.

THE RUSSIAN BOOK EXHIBITION, THE SLAVIC BOOK AND THE NEO-SLAVIC IDEA IN SOFIA IN 1910

***Abstract:** In 1910 the Bulgarian capital Sofia hosted the Second Preparatory Slavic Congress (Sabor). This is an important manifestation of the Neo-Slavic movement, which aims to promote the cultural and economic rapprochement of the Slavic peoples with a more distant perspective for political cooperation and integration on an equal footing. In parallel with the work of the congress, other all-Slavic events were organized, one of which was the book exhibition organized by the Ministry of Foreign Affairs of Russia. The article describes in detail the preparation, organization and content of the exhibition and its impact on cultural life in Bulgaria.*

***Keywords:** Neo-Slavic movement; Bulgaria; Slavic Congress (Sabor); Russian book exhibition*

Prof. Svetlozar Eldarov
Institute for Balkan Studies with Centre of Thracology,
Bulgarian Academy of Sciences
45, Moskovska St.
1000 Sofia, Bulgaria
E-mail: sveldarov@abv.bg